

С.С. Бекешов

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар мен
инжиниринг университеті, Қазақстан, Ақтау қ.
e-mail: bekeshov_sarsen@mail.ru

ҚАЗАҚТЫҢ ДӘСТҮРЛІ АҒАШ ҰҚСАТУ, ОЙМЫШТАУ ТАРИХНАМАСЫ

Бұл мақалада қазақтың дәстүрлі ағаш ою өнері халқымыздың заттық және рухани мәдениетінің негізгі элементтері қарастырылады. Зерттеуде ағаш бұйымдарының көнеден сақталған түп нұсқалары мен ағаш шеберлердің ХVІІІ және ХХ ғасыр басындағы қолөнер бұйымдары сараланады. Орта Азия халықтарының ағаш ұқсату, оймыштау өнеріне қатысты еңбектерге шолу жасалады. Соның ішінде М.С. Мұқановтың «Қазахская юрта», Х. Арғынбаевтың көлемді зерттеу еңбегі «Қазақ халқының қолөнері», Ө. Жәнібековтің «Культура казахского ремесла», көп жылдар Қазақстанның Орталық мұражайында қызмет еткен этнограф, зерттеуші Н.А. Оразбаеваның «Народное декоративно-прикладное искусство казахов», С. Қасимановтың «Қазақ халқының қолөнері» еңбегінде ағаш ұқсату технологиясы мен ою-өрнек түрлеріне кеңінен қарастырған, К. Ибраеваның «Казахский орнамент», Т.К. Басеновтің «Казахский народный орнамент» ою-өрнектің бес топқа бөлгені туралы қарастырған, Ұ. Қыдыралиннің «Маңғыстау қазақтарының дәстүрлі шаруашылығы» атты қомақты еңбегінде «Қолөнерге байланысты үй кәсіптері» бөлімінде ер және әйел адамдар қол өнері ғылыми тұрғыда сараланған, осы тақырып аясында авторлар ағаш шеберлердің әдіс-тәсілдерін қарастырған. Олардың шығармашылық мұралары – үй жиһаздары, ыдыс-аяқтар, арбалар, күймелер, ер-тұрмандар мен әдет-салтқа қатысты бұйымдар да көрініс тапқан. Осы жәдігерлер арнайы ізденіс пен ғылыми талдауға негіз болды. Маңызды зерттеу нысандарымен қатар ол бұйымдарда белгілі бір қалыпта сақталған ағаш оймыштаудың әдістері мен тәсілдері, шеберлердің құрал-саймандарын зерделеуден де туындап отыр.

Еңбекте ағаш оймыштау өнері тұтас, қазақтың дәстүрлі мәдениеті ауқымында, оның дамуының басты салалары шаруашылық-тұрмыстық және жерлеу ғұрпы тұрғысында қаралады.

Түйін сөздер: ағаш, өрнектеу, оймыштау, қазақтар, қолөнер бұйымдары.

S.S. Bekeshov

Yessenov University, Kazakhstan, Aktau
e-mail: bekeshov_sarsen@mail.ru

Historiography of kazakh traditional wood carving

This article examines the main elements of the subject and spiritual culture of the Kazakh traditional wooden ornament. The study examines the primordially preserved original wood products and crafts of carpenters of the 18th – early 20th centuries. Review of the works of the peoples of Central Asia on the art of woodcarving, design and decoration. Including «Kazakh yurt» by M. S. Mukanov, voluminous research work of H. Argyubaev «Craft of the Kazakh people», «The culture of Kazakh crafts» by U. Zhanibekov, «Folk decorative and applied art of Kazakhs» which was written by ethnographer and researcher N.A. Orazbayeva, S. Kasimanova «Crafts of the Kazakh people» demonstrates the technology of processing wood and types of ornaments, «Kazakh ornament» by K. Ibraeva, «Kazakh folk ornament» by T.K. Basenova. In the significant work of U. Kydyralin «The traditional economy of the Mangistau Kazakhs» in the section «Handiwork related to home craft» male and female crafts are scientifically differentiated, the authors considered the techniques of craftsmen. Their creative heritage includes household items, dishes, carts, chariots, saddles and objects related to customs and traditions. These exhibits became the basis for special research and scientific analysis. In addition to important research objects, methods and techniques of wood carving, preserved in a certain form in products, are also the result of studying the tools of craftsmen.

The study examines the art of woodcarving as a whole, in the context of traditional Kazakh culture, the main directions of its development from the point of view of everyday and funeral customs.

Key words: wood, ornamentation, carving, Kazakhs, handicrafts.

С.С. Бекешов

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
имени Ш. Есенова, Казахстан, г. Актау,
e-mail: bekeshov_sarsen@mail.ru

Историография казахской традиционной резьбы по дереву

В данной статье рассматриваются основные элементы предметной и духовной культуры казахского традиционного деревянного орнамента. В исследовании рассматриваются исконно сохранённые оригинальные изделия из дерева и ремесел плотников XVIII – начала XX веков. Делается обзор произведений народов Средней Азии по искусству резьбы по дереву, оформлению и их украшения. В том числе «Казахская юрта» М. С. Муканова, объемный исследовательский труд Х. Аргынбаева «Ремесло казахского народа», «Культура казахских ремесел» У. Жанибекова, «Народное декоративно-прикладное искусство казахов», написанное этнографом и исследователем Н.А. Оразбаевой, в книге «Ремесла казахского народа» С. Касиманов широко рассматривается технология обработки дерева и виды орнаментов, «Казахский орнамент» К. Ибраевой, «Казахский народный орнамент» Т.К. Басенова. В значительном труде У. Кыдыралина «Традиционное хозяйство мангистауских казахов», в разделе «Рукоделие, связанное с домашним ремеслом» научно дифференцированы мужские и женские ремесла, авторы рассмотрели приемы мастеров. Их творческое наследие включает предметы домашнего обихода, посуду, телеги, колесницы, седла и также есть предметы, связанные с обычаями и традициями. Эти экспонаты стали основой для специальных исследований и научного анализа. Помимо важных объектов исследования, методы и приемы резьбы по дереву, сохранившиеся в определенной форме в изделиях, также являются результатом изучения орудий труда мастеров.

В исследовании рассматривается искусство резьбы по дереву в целом, в контексте традиционной казахской культуры, основные направления ее развития с точки зрения бытовых и погребальных обычаев.

Ключевые слова: дерево, орнаментация, резьба, казахи, изделия ремесла.

Кіріспе

Қазақ қолөнеріндегі өнердің кең тараған түрі тұрмыстық бұйымдар ағаштан ұқсату (жасау) болып табылады. Бұл үшін ағаш шеберлері негізгі шикізат етіп ағаш пен сүйек, күміс пластинкалар, теріні көркем өңдей отырып, пайдаланды. Ағашты оймыштап, әрлеу әдісінің ерте кезден келе жатқан дәстүрі осы күнге дейін кейбір белгілі шеберлер арасында сақталып пайдаланылып келеді. Қазақстанның Орталық, Облыстық тарихи-өлкетану мұражайларында ағаштан ұқсатылған бұйымдар XVIII және XX ғасырдың бас кезінде жасалынған. Қазақстанда кездесетін қолөнер бұйымдары бірнеше аймақтарды (Батыс, Шығыс, Оңтүстік, Орталық, Солтүстік) қамтиды. Жинақталған материалдар шаруашылық-тұрмыстық саладағы қазақ халқының ағаш ою өнерінің мүлдем толық зерттелмегендігін айғақтап, алдағы мерзімде оны кешенді зерттеу қажеттігіне әкелді.

Материалдар және әдістер

Осы зерттеу бойынша ғылыми материалдар екі топты құрады: біріншісі біздің жерімізге келген алғашқы саяхатшылар, зерттеушілердің жазбалары мен отандық зерттеушілер еңбектері;

екіншісі жоғарыда айтып өткеніміздей өңірлік музей қорларында жинақталған ағаш бұйымдар коллекциясының озық үлгілері. Алғашқы зерттеулер мақалаға жазба дерек ретінде, ағаш оймыштау өнерінің дәстүрлі қазақ қоғамындағы қолданысының дәлме-дәл болмысын анықтауға мүмкіндік береді. Отандық зерттеушілердің еңбектері тарихнамалық, деректік қор ретінде ғылыми салыстырмалы сараптауға негіз болды. Музей экспонаттары ағаш оймыштау өнеріндегі көне дәстүрлі технологиясын анықтауға, ою-өрнектердің семантикасын нақтылауға мүмкіндік береді.

Нәтижелер және талдаулар

Қазақтың дәстүрлі ағаш ұқсату және ою өнері көптеген саяхатшылар мен әскери шенді қызметкерлерді, ғылыми ізденіспен шұғылданған ғалымдарды бей-жай қалдырмады. Осы бір талғамы зор қолөнер саласы туралы алғашқы рет «тарихтың патшасы» атанған Геродот көшпелі халықтың тұрғын үйлері туралы «Әркім ағаштың астында өмір сүреді. Қыс мезгілінде ағаш ақ киізбен тығыздалып жабылса, ал жаз кезінде төбесі ашық қалдырылады» – деп тандай қақты (Геродот, 1972: 103).

Әл ибн Фадлан X ғасырда қазіргі Батыс Қазақстан аумағынан (Жем өзені) өтіп бара

жатып оғыздардан көрген күмбез тәрізді киіз үй туралы баяндайды. Әл-Якуби XI ғасырда түріктердің киізбен жабылған қабырғалы шатырлары туралы өз еңбегінде атап көрсетеді Орталық Азия көшпелілерінің «Доңғалақты үй», «Үй арбасы» жөніндегі өз еңбектерінде Пано Карпини мен Гильом де Рубрук те XIII ғасырдың орта кезінде жазып қалдырған.

Тарихшы ибн Баттута өз еңбегінде Алтын Орда дәуіріндегі қазіргі Қазақстан жеріндегі мекендеген елдің «үйлі арбасы» туралы тоқталады.

Қазіргі таңда XVI ғасырдың небір ағаш бұйымдарының басым көпшілігі Эрмитажда сақтаулы. XVI ғасырда ибн Рузбихан ханның соғыс жорықтарының біріне қатыса жүріп, мол олжаның, мүлкімен қоса қазақтардың он мыңға жуық киіз үйлерінің қолға түскенін мәлімдейді.

Қазақтардың сол кездегі шаруашылығы мен мәдениеті туралы XVI ғасырдың ортасында ибн Рузбихан «Бұл елдің кейбір ағаштары өте қатты болады, олардан үлкен шеберлікпен төрт доңғалақты күркесі бар мықты арбалар жасайды» деп суреттейді. Олеарий Адам өз еңбегінде XVII ғасырда қазақтар пайдаланған «Күйме арбасы» туралы құнды мәліметтер қалдырған. Онда: «Қос дөңгелекті түндігі ашылған күмбезге кіретін есігінің ортасында терезесі бар».

Капитан И.Г. Андреев өз еңбегінде XVIII ғасырдағы қазақ ауылында болған сапарынан кейін халықтың қолөнері, салт-дәстүрі, наным-сенім туралы сөз етеді, нәзік ағаштан киіз үй тұрғызу, ер-тоқым, ағаштан ыдыс-аяқ жонатындығы жөнінде арнайы тоқталады (Андреев, 1998:66-67).

XIX ғасырдың аяғында қазақтар небір көркем қолөнер бұйымдарын (XVIII-XIX ғғ.) Петербургтегі шығыстанушылардың 3-ші конгресінің көрмесіне қойылған. Неміс дәрігері Р. Карутц «Среди киргизов и туркменов на Мангышлаке» атты еңбегінде халықтың қолөнеріне қатысты көптеген құнды дерек келтіреді. Автор көшпелілердің ішіп-жем, заттық мәдениетін арнайы зерттеген. Ол еңбегінде ағаштан ұқсатылған бұйымдарға, әсіресе, «киіз үйдің сықырлауығына», «темекі салғышқа», «оймышталған маңдайшаларға», «босағаларға» жан-жақты тоқталып өткен.

Раушан Каргабекованың «Ағаш ою» мақаласында қазақтың ағаш ою әдістері мен түрлерін сипаттап өткен. Ағаш өңдеуі бүкіл Қазақстан аумағы бойынша таралған және де арнайы қазахи оюмен өрнектелген. Ағаш шеберлері орманға бай Шығыс және Солтүстік Қазақстанда

қатты ағаштарды пайдаланып, арнайы ою үшін пайдаланады, соның ішінде қызыл қайың, үйеңкі, қара немесе қызыл балқарағай, күл, жаңғақ ағашы және емен. Оңтүстік Қазақстанда қарағаш, жаңғақ ағашы, алмұрт, акация, шынар ағаштары ою үшін қолданылады (Kargabekova, 2018).

Меруерт Егізбаева және Ринат Жұматаевтың «Тарбағатай қазақтарының сәндік және қолданылған өнері» еңбегінде ағаштан жасалған бұйымдар Тарбағатай қазақтарының тұрмысында ұзақ және өте кең қолданылғанына тоқталады. Оның себебі ағаштың қол жетімділігі және оны өңдеудің қарапайымдылығы ғана емес, сонымен қатар бұл материалдың қажеттілігі көшпенділер үшін маңызды сапа болып табылады (Egizbayeva, Zhumatayeva, 2013).

Лариса Додхудоева өзінің «Тәжікстандағы ағаштан ойып салу өнері» еңбегінде Паргардағы Муг тауы сарайынан табылған біздің дәуіріміздің VII-VIII ғасырлары аралығында құрылыстар болғандығын жазады. Оюлар әртүрлі және табиғи материалдарды өңдеудің жоғары техникасымен, оның ішінде қанжар қабықшаларын, жебе біліктерін, түймелерді, күректерді, ыдыстарды, құрсауды және басқаларын қолданумен ерекшеленеді. Бұл қолөнердің тағы бір тәсілі өрім жасау болды (Ulugova, 2020).

Ағаш оюға қатысты мәліметтер – қазақтың кәсібі, (соның ішінде ағаш ұқсатуға қатысты) көптеген мақалалар, саяхатшылардың қолжазбалары – революцияға дейінгі авторлар, кейбіреулердің тағдырлары мен өмір жолдары елеусіз қалып отырған.

Ағаш ұқсатуға қатысты, әсіресе, қолөнер бұйымдары мен ондағы ою-өрнек түрлерінің орналасуы жөнінде Кеңес дәуіріндегі республика зерттеушілері де зерттеген. Орыс, Орта Азия халықтарының (өзбек, түркмен, қырғыз) ағаш оймыштауға қатысты материалдар жинақталып, жүйеленген. Сондай-ақ, ағаш ұқсатуға қатысты, әсіресе, оны тазалау, дайындау, құрал-саймандар жөніндегі мәліметтер де кеңінен зерделеніп отырған. Осындай еңбектердің бірі – ағаш шеберлеріне көмекші құрал ретінде жарық көрген А.А. Авросимова, Н.Н. Каплан, Т.Б. Митлянскаялардың «Художественная резьба по дереву, кости и рогу» атты көлемді зерттеуі. Еңбекте орыс халқының дәстүрлі ағаш ою өнері туралы айтылған, ыдыс-аяқтар мен шаруашылық бұйымдардағы шеңберлі және геометриялық оймыштар нақты сараланады. Археологиялық қазба жұмыстары негізінде баяндалатын В.А. Барадюлиннің «Художественная обработка по дереву» атты еңбегінде де ағаш оймыштары

кеңінен талданады. Ал орыс деревнясы мен қалалардағы ескі үйлер мен храмдардағы күрделі аумақты оймыштар А.В. Кирюхиннің құрастырумен шығарылған «Домовая и художественная резьба по дереву» атты еңбегінде жан-жақты баяндалған. Зерттеуде ағаш оймыштаудың соңғы кезде назардан тыс қалып бара жатқанына да көңіл аударылады.

Ағаш ұқсату өнері Орта Азия халықтары зерттеушілерін де бей-жай қалдырмаған. Н.А. Аведованың «Ташкентская резьба по дереву в работах Максуда Касимова» атты еңбегінде туысқан өзбек халқының қолөнері сөз болады. Сонымен қатар өзбек халқының өзіне тән оймыштау ерекшеліктері кестесімен берілген. Зерттеуші жергілікті шеберлердің қазақ, қырғыз, түркімен халықтарының ою-өрнектерін жетік меңгеріп, оларды ағаштан ұқсатылған бұйымдарға тиімді етіп қолдана білгендігін, тіпті оны күрделі композиция құру барысында топтастыра бере алғандығына көңіл аударып, оймыштардың арнайы «топқа» бөлінуіне ерекше тоқталады.

Ағаш оймыштау өнерінің тәжік халқы арасында да кеңінен тарағаны М.А. Рузиевтің «Искусство таджикской резьба по дереву (конец XIX-XX вв.)» атты еңбегінде баяндалады. Көп жылдық экспедиция материалдары бойынша жазылған еңбекте оймыштау өнерінің архитектура (сәулет) мен мешіт, монша және үй жиһаздарында қалай көрініс тапқаны, шеберлердің геометриялық және өсімдік тектес ою-өрнектерінің «шектеулі», «жолақты» түрін өзіндік стильмен бере білгендігіне назар салынады. Әсіресе, қарастырылып отырған кезеңдегі шеберлер арасында оймыштың тілік, бедерлі, жайпақ бедерлі, екі-үш қырлы бедер түрлерінің кеңінен қолданылғаны айтылып, осы оймыштарға арналған құрал-саймандарға біршама тоқталады. Ал тәжіктердің ағаш оймыштарындағы ою-өрнек түрлері мен оған көрші халықтың әсері бар екені туралы зерттеуші М.Андреевтің «Орнамент горных таджиков и киргиз Памира» еңбегіне арқау болған (Андреев, 1928: 41). Еңбекте тұрғын үйдің қабырғалары мен бұйымдарда орындалған ою-өрнектер қарапайым әдіспен, сондай-ақ «чулочный» орнаментпен (өрнекпен) көркемдеп, өзіндік ерекшеліктерімен дараланатыны баса айтылады. Бұндай ерекшеліктің орын алу себебін М.Е. Массон бұл өңір халқының мұсылман дінін қабылдағанға дейінгі дәстүрлерінен, яғни арийлік стильден іздейді.

Жоғарыда аталған зерттеуде тіреуіштерде (колона) оймышталған, ондағы тілік және

биік, аласа оймыштар мен өсімдік пен геометриялық ою-өрнектердің қолданылуы сөз болады. Сонымен қатар моңғол халқының ағаш оймыштау өнеріне қатысты деректер Н.В. Кочешковтың «Народное искусство монголов» атты еңбегінде жүйелі қамтылған. Ағаш түрлеріне бай келетін моңғол өлкесінде ағаш ұқсатумен халықтың басым көпшілігі дерлік айналысқан. Шеберлер әр бұйым түрлеріне қарай, мәселен киіз үй сүйегі, үй жиһаздары мен ыдыс-аяқтарға арнап ағаш түрлерін дұрыс таңдай білген. Этнографиялық экспедиция материалдары негізінде башқұрт халқының қолөнеріне қатысты С.А. Авижанская, Н.В. Бикбулатов, Р.Г. Кузеевтердің «Декоративно-прикладное искусство башкир» атты көлемді еңбектері жарық көрді. Авторлар ағаш оймыштаудың оңтүстік-шығыс аймақта кең өріс алғандығын және негізінен үй жиһаздары мен ыдыс аяқтарда өрнекті (ажурные) оймыштың басым таралғанына, алайда бұл өнер түрінің кейінгі кездері ұмытылып бара жатқанына тоқталады. Кеңес дәуірінде якут халқындағы ағаш оймыштау өнері де зерттелген. Белгілі зерттеуші И.А. Потаповтың «Якутская народная резьба по дереву» атты еңбегінде қолөнер шеберлерін екі топқа, ағаш бұйымдарын оймыштаушы – кәсіби шеберлерді бес топқа (қазба байлықтарды өңдеп, талшықты өсімдік затты өңдеу, ағаш өңдеу саласы, ағашты нығыздау саласы, жан-жануарлардан алынатын шикізат көздерін өңдеу) бөліп қарастырады. Әсіресе, автордың еңбегінде ерекше көңіл аудартатын жайт қазақ халқының қымыз құятын тегене іспеттес «чоронның» жасалу ерекшелігі мен ұқсастығы. Осындай ұқсастық тостаған мен піспекте де байқалады.

Туысқан қарақалпақ халқындағы ағаш ұқсату өнерінің тарихы «Этнография каракалпаков (XIX начало XX века)» атты еңбекте кең көлемде зерттелген. Еңбекте қарақалпақтар арасындағы ағаш оймыштардың ерекшеліктері мен осы кәсіпке байланысты діни-нанымдар кеңінен сөз болады. Ал осы халықтың қолөнеріндегі ою-өрнек жөніндегі мағлұматтар 1945-1950 жылдары жасакталған Хорезм археологиялық-этнографиялық экспедиция материалдарында біршама көрініс тапқан. Бұл материалдарда ою-өрнектердің негізінен кебеже мен есіктерде, сондай-ақ ұсақ-түйек бұйымдар мен ұлттық киімдерді кестеленуі талданады (Жданко, 1955: 55-69).

Ағаш ою өнері бурят халқы арасында да кең таралған. Зерттеуші И.И. Соктоева «Изобразительное и декоративное искусство Бурятии»

атты еңбегінде шебердің бұйымдар жасайтын ағаш түрлеріне айрықша мән беретінін және негізінен оларда ірі бедерлі оймыштардың кен таралғанын, мұның ірі құрылыстар мен храмдарда да орын алғанына назар аударады. Әсіресе, шеберлердің балаларға арналған сувенирлер «гротест» мәнерімен орындалатынына тоқталады. Қазақтардағы ағаш ұқсату өнерінен айтарлықтай ерекшелігі жоқ қырғыз қолөнерінің дамуы да зерттеушілер назарынан тыс қалмаған. Қырғыз шеберінің ыдыс-аяқ пен музыкалық аспаптар жасаудағы дәстүрлері ғалым К.И. Антипинаның «Особенности материальной культуры и прикладного искусства южных киргизов» атты еңбегінде арқау болған. Ағаш бұйымдардың сүйекпен әдіптелуі баяндалған Н.А. Оразбаеваның «Искусство резьбы по кости казахов» атты еңбегінде Қазақстанның барлық дерлік аймағында кездесетін ағаш бұйымдардың түрлері, атаулары, оймыштау технологиясы сараланады. Қазақстанның Қостанай, Ақтөбе облыстарының материалдары бойынша жазылған т.ғ.д., профессор М. Мұқановтың «Резьба по дереву у казахов» атты мақаласы бұл мәселеге байланысты алғашқы еңбек. Мақалада осы өңірлердегі үй жиһаздары мен ыдыс-аяқтар, шаруашылық бұйымдардың ұқсату әдісіне кеңінен тоқталады, сонымен қоса құрал-саймандар сөз болады. Бүгінде ағаш оймыштарында ою-өрнектердің мән-мазмұны мен құпия сыры зерттеуші ғалымдарды бей-жай қалдырмай әлі де өзіне көңіл аудартып келеді. Бұл тақырып аясында екі ұдай пікірлер де аз емес (Муканов, 1959: 159-163).

Осы тақырып төңірегінде алғаш С.В. Иванов «Орнамент народов Сибири как исторический источник» атты еңбегінде қозғаған. Аталған ғылыми еңбекте әр этностың ою-өрнектері мен таңбалары туралы мол мағлұматтар келтіріліп, ою-өрнектердің орналасу әдісіне тиянақты түрде жүйеленеді. Сондай-ақ еңбекте ою-өрнектің генезисі, олардың әр ұлтта атауы мен семантикасы талданады. Кеңес дәуірінде Солтүстік Кавказ халықтарындағы ағаш бұйымдарын оймыштау да біршама зерттелген. Әсіресе, 1959 жылғы Солтүстік Кавказда болған экспедиция адыгей, черкес, кабардин халықтарындағы ағаш бұйымдарының оюмышталуы туралы мол мәлімет жинады. Екі комплекске бөліп қарастырылатын Кавказ халықтарының ағаш бұйымдарының (үй жиһаздары мен ыдыс-аяқтар) түрлі материалдармен көркемдеуі, ою-өрнектер салуы зерттеушілердің назарын аудартқан.

Қазақ қолөнерінің бір саласы болған «ағаш оймыштау» туралы әлі күнге дейін арнайы зерттелген еңбектер жоқтың қасы. Академик Ә.Х. Марғұлан «Казахское народное прикладное искусство» атты күрделі еңбегінің «Резьба по дереву и кости» атты бөлімінде ағаш бұйымдарының түрі мен оймыш түрлеріне қысқаша тоқталып өткен.

Ғалымның үш томдық еңбегінің 2-ші томындағы «Мебель и домашняя утварь» және «Ершілік» өнері туралы тарауында автор ағаш өнеріне жалпылама сипаттама беріп, түрлі-түсті суреттерімен шектелген. Ал белгілі этнограф М.С. Мұқановтың «Казахская юрта» атты көлемді ғылыми еңбегінде киіз үйдің даму тарихы жөнінде көп мәліметтер келтіріліп жүйелі сараланады. Сондай-ақ, «қазақтың киіз үйінің» ұқсату технологиясына, киізге жасалатын бұйымдар мен ондағы сан алуан өрнекті бау-басқұрларға, шашақ, жел бауларға кеңінен тоқталған. Қазақ халқының қолөнері туралы көп жылдық этнографиялық экспедиция нәтижесінде жазылған Х. Арғынбаевтың көлемді зерттеуінің алатын орны ағаш ою өнері үшін де ерекше. Автор көлемді еңбегінде «Ағаш ұқсату», «Үйшілер өнері», «Ершілер өнер», «Мебельдер мен ыдыс-аяқтар жасау өнері» тақырыптарына жеке-жеке тоқталып, зерттеген. Қазақ халқының қолөнерін жетік меңгерген этнограф, қоғам қайраткері Ө. Жәнібеков «Культура казахского ремесла», «Жолайырықта», «Эхо... По следам легенды о золотой домбре» еңбектерін бірлі-жарым ағаш ою түріне тоқталып өтеді. Ол түрлі-түсті суреттермен толықтырылған. Кейінгі кезде жарық көрген «Казахи. Историко-этнографическое» атты еңбектің «Домашние промыслы и ремесла в конце XIX начале XX вв.», «Деревообделочное искусство», «Пища и утварь» тарауларында ағаштан ұқсатылатын шаруашылық бұйымдар туралы мол деректер кездеседі.

Көп жылдар Орталық мұражайында қызмет еткен этнограф, зерттеуші Н.А. Оразбаеваның «Народное декоративно-прикладное искусство казахов» атты еңбегінде ағаштан ұқсатылған бұйымдар кеңінен талданады. Автор әсіресе, шеберлердің эшекейлеу тәсілдеріне жан-жақты тоқталған. Қазақ халқының қолөнерін зерттеуге қомақты үлес қосқан елімізге белгілі шеберлердің аты-жөндерін анықтап, қолөнер тарихына шолу жасаған Ә. Тәжімұратовтың «Шебердің қолы ортақ» атты еңбегінің де алар орны ерекше. Қазақ халқының барлық дерлік қолөнер саласын сараланған белгілі зерттеуші С. Қасиманов.

Автор «Қазақ халқының қолөнері» еңбегінде қолөнер бұйымдарының ұқсату технологиясы мен ою-өрнек түрлеріне кеңінен тоқталады. Қолөнерге қатысты келесі бір көлемді еңбек зерттеуші Қ. Ибраеваның «Казахский орнамент» атты зерттеуі. Еңбекте автор ағаш бұйымдары киіз үй, үй жиһаздары, ыдыс-аяқтарға тоқталып, ою-өрнек түсіру, оймыш, сүйекпен безендіру әдістерін кеңінен зерделейді. Белгілі ғалым, өнер зерттеуші Т.К. Басенов «Прикладное искусство Казахстана» атты еңбегінде көне заманнан бастау алған қазақ халқы қолөнерінің әр саласына зерттеу жүргізген және бірнеше фотосуреттермен толықтырған. Т.К. Басеновтың «Казахский народный орнамент» атты еңбегінде қазақ халқының ою-өрнек және олардың қолданылуына үлкен мән беріліп, ұсталарға, шеберлерге ұсынылған бес топқа бөлінген ою-өрнектердің топтамасы берілген. Белгілі этнограф Ү. Қыдыралынның «Маңғыстау қазақтарының дәстүрлі шаруашылығы» атты қомақты еңбегінің «Қолөнерге байланысты үй кәсіптері» бөлімінде ер және әйел адамдар қол өнері біршама сараланған. Әр жылдары ағаш ұқсату өнеріне қатысты бірлі-жарым этнографиялық экспедиция қорытындылары жайында шағын мақалалар да жарық көрді. Мәселен, этнограф Э.А. Масанов 1956-1957 жылдары Қазақ ССР Ғылыми Академиясының Ақмола, Ақтөбе, Көкшетау, Қостанай облыстарында жүргізілген экспедиция материалдары негізінде жазылған «Из истории ремесла казахов» (XIX ғасырдың ортасы – XX ғасырдың басы) еңбегінде ағаш бұйымдарына, ондағы ою-өрнектер мен оймыштарға біршама тоқталады.

Осы жылы «Микульская Е. Заметки об орнаментальном искусстве Гурьевской области» атты мақаласы жарық көрді. Бұл мақала 1957 жылы көктемде Қазақ ССР Ғылым Академиясының тарих, археология және этнография институтының экспедиция материалдары негізінде жазылды. Автор ою-өрнектерге талдау жасап, оймыш түрлеріне тоқталады. Өнер зерттеуші Л. Тульбасиеваның «Искусство Казахстана» журналында жарияланған «Традиционная мебель казахов» атты мақаласында негізінен үй жиһаздарының атаулары, олардың атқаратын қызметі, оймыш түрлері сарала-

нып, арнайы суреттермен толықтырылған. Ағаш оймыштау өнерін зерттеумен бұрынғы Кеңес Одағы республикаларындағы (Дағыстан, Өзбекстан, Қырғызстан) зерттеушілер де айналысып, бірнеше зерттеу еңбектерін жариялады (Тульбасиева, 1994: 55-58). П.М. Дебилов «Резьба по дереву в Дагестане» атты еңбегінде ағаш ұқсатумен қатар оймыштау түрлеріне және әдіс-тәсілдері жөнінде мағлұматтар береді. Әрбір этникалық топтың, табасар, құмық, лезгин шеберлерінің айырмашылығы арнайы зерттеледі (Дебилов, 1982: 237).

Ал А. Мұхтарованың «Резьба по дереву в долине Зеравшана» атты ғылыми еңбегінде сәулетшілік, тіреуіштерді көркемдеу, оймыштау ерекшеліктері сөз болады. Өнер зерттеуші Л.И. Ремпель «Резьба и роспись по ганчу и дереву» атты еңбегінде өзбек халқының үш түрлі оймыш түрлерін сөз етеді. Онда қыш пен ағаш оймыштау өнерінің ортақ белгілеріне кеңінен тоқталумен қатар, бірнеше жыл жиналған фотолар берілген (Ремпель, 1962: 60).

Зерттеуші И.В. Савицкий өзінің «Резьба по дереву в Каракалпакии» атты еңбегінде карақалпақ халқының ағаш оймыштау өнеріне тоқталады. Еңбекте сәулетшілік, үй жиһаздары, құрал-саймандар, оймыш түрлері, ондағы ою-өрнектер туралы құнды мәліметтер беріледі (Савицкий, 1965: 77).

Қорытынды

Бұл еңбекте арнайы терминдердің, қолданбалы өнері және басқа да атаулардың жазылуы қазіргі қазақ тілі нормаларына сай қолданылады.

Қазақтың дәстүрлі ағаш оймыштау өнерін әрі қарай зерттеудің келешегі зор екені анық. Оны қазақ қолданбалы өнерінің жалпы жүйесінде кешенді түрде зерттеуге болады. Біздің зерттеуіміз ағаш оймыштау өнері қазақ халқы тарихының жарқын беттерінің бірін құрайтын көрсетті. Ағаш оймыштау өнерінің үлгілерін одан әрі анықтап, генезисін, типологиясын зерттеу жалпы ғылыми, мәдени мәселелерді шешуге – бірігей тарихи – мәдени мұраны сақтауға, халық өнерін насихаттап, пайдалануға септігін тигізетіні сөзсіз.

Әдебиеттер

- Андреев И. (1998). Описание Средней орды киргиз-кайсаков. Алматы. 280 с.
- Андреев М. (1928). Орнамент горных таджиков и киргизов Памира. Ташкент: Общество для изучения Таджикистана и иранских народностей за его пределами. 41 с.
- Геродот. (1972). История в девяти книгах. (Пер. с др.- греч.). Ленинград: Наука. 600 с.
- Дебилов П.М. (1982). Резьба по дереву в Дагестане. Москва: ГРВЛ. 237 с.
- Жданко Т.А. (1958). Изучение народного орнаментального искусства каракалпаков // В кн. Материалы и исследования по этнографии каракалпаков. Труды археоло-географической экспедиции. Т.3.Москва.:АН СССР. 812 с.
- Муканов М.С. (1959). Резьба по дереву у казахов //ТИИАЭ. Т.6. Алма-Ата.: АН КазССР. 163 с.
- Ремпель Л.И. (1962). Историческая предпосылка развития монументально-декоративного искусства в Узбекистане и резьба по ганчу //Резьба и роспись по ганчу и дереву. (Дополнение по тексту Б.Н. Засыпкина). Ташкент. 128 с.
- Савицкий И.В. (1965). Народное прикладное искусство каракалпаков. Резьба по дереву. Ташкент. 193 с.
- Тулбасиева Л. (1994) Традиционная мебель казахов //Искусство Казахстана. Алма-Ата. 141 с.
- Kargabekova R. (2018). Aghash you (woodcarving). The Encyclopedia of Crafts in WCC-Asia Pacific Region. <https://encyclo-craftsapr.com/aghash-oyu-wood-carving/> (Date: 05.01.2021)
- Egizbayeva, M. Zhumatayev, R. (2013). 2nd World Conference on Design, Arts and Education. Decorative and applied art of the kazakhs Tarbagatai. Procedia – Social and Behavioral Sciences. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.1334> (Date: 06.01.2021)
- Ulugova, L. (2020). The Art of the Wood Carving in Tajikistan. Voice on Central Asia. <https://voicesoncentralasia.org/the-art-of-the-wood-carving-in-tajikistan/> (Date: 06.01.2021)

References

- Andreyev I. (1998). Opisanie Srednej ordy kirgiz-kajsakov [Description of the Middle Horde of the Kirghiz-Kaisaks]. Almaty. p 280.
- Andreyev M. (1928). Ornament gornyh tadjikov i kirgizov Pamira [Ornament of mountain Tajiks and Kyrgyz of the Pamirs]. Tashkent: Society for the Study of Tajikistan and Iranian Peoples Beyond. p 41.
- Gerodot. (1972). Istoriya v devyati knigah [A story in nine books]. Leningrad: Science. p 600.
- Debirov P.M. (1982). Rez'ba po derevu v Dagestane [Wood carving in Dagestan]. Moscow.: MEOOL. – p 237.
- Zhdanko T.A. (1958). Izuchenie narodnogo ornamental'nogo iskusstva karakalpakov [Study of the folk ornamental art of the Karakalpaks]. Materials and research on ethnography of Karakalpak. Proceedings of the Archeolo-geographical expedition. T.3.Moscow.: AS USSR. p 812.
- Mukanov M.S. (1959). Rez'ba po derevu u kazahov [Wood carving among Kazakhs]// IHAЕ. Т.6.Алма-ата.:AS KazUSR. p 163.
- Rempel L.I (1962). Istoricheskaya predposylka razvitiya monumental'no-dekorativnogo iskusstva v Uzbekistane i rez'ba po ganchu [Historical background for the development of monumental and decorative art in Uzbekistan and ganch carving]. // Carving and painting on ganch and wood. Tashkent. p 128.
- Savitskii I.V. (1965). Narodnoe prikladnoe iskusstvo karakalpakov [Folk applied art of the Karakalpaks]. Wood carving. Tashkent. p 193.
- Tulbasiyeva L. (1994). Tradicionnaya mebel' kazahov [Traditional Kazakh furniture]. Art of Kazakhstan. Alma-ata. p 141.
- Kargabekova R. (2018). Aghash you (woodcarving). The Encyclopedia of Crafts in WCC-Asia Pacific Region. <https://encyclo-craftsapr.com/aghash-oyu-wood-carving/> (Date: 05.01.2021)
- Egizbayeva, M. Zhumatayev, R. (2013). 2nd World Conference on Design, Arts and Education. Decorative and applied art of the kazakhs Tarbagatai. Procedia – Social and Behavioral Sciences. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.1334> (Date: 06.01.2021)
- Ulugova, L. (2020). The Art of the Wood Carving in Tajikistan. Voice on Central Asia. <https://voicesoncentralasia.org/the-art-of-the-wood-carving-in-tajikistan/> (Date: 06.01.2021)